

В.А. Греченко, д-р істор. наук

В.ПРИСТАЙКО, Ю.ШАПОВАЛ. МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ І ГПУ - НКВД.

ТРАГІЧНЕ ДЕСЯТИЛІТТЯ: 1924-1934. К.: УКРАЇНА, 1996.

Українська історична наука перебуває зараз на етапі “концептуального вибуху”, колективної “мозкової атаки”, що передбачає висунення та розробку нових ідей і методологічних підходів, наукову розвідку маловідомих, невідомих та сфальсифікованих аспектів нашої історії.

У 1996 р. урочисто відзначалося 130-ліття від дня народження Михайла Сергійовича Грушевського, найзначнішого українського історика, першого Президента Української Народної Республіки. Доробок М.С. Грушевського в науковому та політичному плані - один з найзначніших у вітчизняній історії ХХ століття, - він прожив складне, багатогранне життя, одним з найтрагічніших періодів якого були 1924-1934 рр. - його останнє десятиліття. Саме цьому періоду присвячена рецензована книга. Вона є фактичним продовженням попередньої книги цих же авторів «Справа «Спілки визволення України»: невідомі документи і факти» (1995).

Авторам вдалося опрацювати різноманітні документи, які стосуються маловідомих сторінок біографії М.С.Грушевського. Але значення книги не тільки в цьому. Практична та наукова значущість рецензованої монографії багато в чому пов'язана з тим, що автори не замкнулися, як це частіше поки що буває, на традиційно суто історичному підході до розгляду проблем сталінізму. Важливою перевагою роботи є саме відхід від “чистого” історизму, вдала в цілому спроба історико-філософського аналізу теми. Причому в його основу покладено активне використання різноманітного фактичного матеріалу, який дуже органічно вплетено в канву книги, що дає певне відчуття реальності, співучасті описаних авторами подій.

Книга написана на основі вивчення та осмислення ґрунтовного теоретичного та фактичного матеріалу, відтворює рельєфну картину трагічних подій 20-30-х років в Україні. Цьому сприяє дуже вдала архітектоніка монографії, яка розподілена авторами на дві частини. Оригінальне авторське дослідження (ч.1) органічно доповнюється архівними документами і матеріалами, більшість яких не друкувалася (ч.2). Авторами пророблена значна за обсягом і копітка робота по виявленню і публікації нових документів, які раніше ніхто із істориків не використовував

і не міг використати - тобто мова йде про унікальні документи. Такий великий підбір дійсно невідомих і нових не тільки для широкого загалу, але й для фахівців фактів - велика перевага і достоїнство наукової праці В.Пристайка і Ю.Шаповала. Комплексний підхід до висвітлення діяльності М.С.Грушевського дав змогу авторам показати взаємодію багатьох чинників, які вплинули на його долю. А головним з цих чинників, як це неодноразово підкреслюють автори, було прагнення режиму "розквитатися з Грушевським за його політичне минуле" [с.79]. Фактично вже з моменту повернення, а саме з березня 1924 р., на нього було заведено справу - формуляр, він був узятий на облік ГПУ разом з іншими колишніми членами Української партії соціалістів-революціонерів, частина яких також повернулася в Україну [с.19].

Заслугує на увагу авторський підхід до загальної оцінки діяльності М.С.Грушевського в радянський період його життя. В.Пристайко і Ю.Шаповал відмовилися від творення чергових міфів про життя свого героя, не стали робити з нього надлюдину, яка обертається поза часем і простором. Разом з тим, це не означає, що автори прагнули розвінчати постать Грушевського, акцентувати увагу на його помилках і. Абсолютна більшість авторських висновків та спостережень щодо діяльності М.С.Грушевського, його вчинків є результатом глибокого наукового аналізу, вільного від політичної чи історичної кон'юнктури. У книзі розкривається складність особистості М.С.Грушевського, його основні ідейні орієнтири. Детально простежується, який складний шлях довелося пройти М.С.Грушевському в цей період, і це наближає читачів до розуміння реального Грушевського, з усіма його чеснотами, вадами, особливостями.

Автори вважають, що М.С.Грушевський "не через тимчасове засліплення і не через власну наївність повернувся в Україну. Він їхав реалізувати ідеї, яким був завжди відданий..." [с. 18]. З цим твердженням не можна повністю погодитись. Як нам здається, все ж М.С.Грушевський недооцінив радянської реальності, суть більшовицького режиму, націленого на придушення та знищення своїх політичних супротивників. Очевидно, він дещо переоцінив ті зміни, які відбувалися в часи непу, сподіваючись, що економічний плюралізм, тобто співіснування різних форм власності, призведе поступово і до ідеологічного, і політичного плюралізму. Але ніхто не міг передбачити, що буде в 30-х роках, якими будуть масштаби терору тоталітарного режиму. Щодо ідей, яким був відданий М.С.Грушевський, то навряд чи він реально міг думати в той час про незалежність або хоча б автономію України - адже це була його

головна політична ідея. Скоріше всього, він сподівався на реалізацію своєї головної наукової ідеї, - подальшу розробку історії України, розвиток наукової справи в республіці. Грушевський не зміг залишатися осторонь, коли з'явилася можливість в добу українізації зробити щось суттєве для своєї Вітчизни. Очевидно, саме це було основною причиною його повернення до України.

Авторами монографії узагальнено величезний історичний матеріал, що має значний науковий та практичний інтерес. Їм вдалося уникнути традиційно-стандартного, спрощеного підходу до оцінки особистості М.С.Грушевського, а також деяких визначних його сучасників, таких як С.Єфремов, А.Кримський, Д.Багалій. Всебічно розкривається той зловісний історичний фон, ті умови, в яких довелось працювати Грушевському, що вимагало від нього справжньої мужності, витримки, віри. У зв'язку з цим важко погодитись з назвою другого розділу книги "Тріумф" [с. 34], де мова йде в основному про ювілей М.С.Грушевського (у 1926 р. відзначалося його 60-річчя). Автори монографії слушно зауважують, що "під час свого ювілею Грушевський здобув своєрідну морально-політичну перемогу над владою" [с. 46]. Але чи було це тріумфом в тих умовах, у тому огоченні? Якщо давати загальну оцінку життєдіяльності М.С.Грушевського, то, як справедливо відзначив редактор цієї книги Іван Ільєнко, Михайло Грушевський пішов "через терни - в безсмертя", залишився як "незнищений і закличний прапор відродження" [с. 307].

Особливу цінність для тих, хто вивчає історію органів внутрішніх справ, має розділ 5 книги, де подаються довідки про життя і діяльність багатьох керівників ГПУ-НКВД 20-30-х рр.: Я.С.Агранова, В.А.Балицького, І.М.Леплевського та ін.

Звичайно, можливо, що не всі фахівці чи читачі рецензованої книги можуть погодитись з тими оцінками чи судженнями, що їх наводять в своїй книзі автори. Але можна висловити впевненість, що навряд чи вона залишить когось з читачів байдужим. Занадто неординарна в ній висвітлена особистість, наведені унікальні факти і матеріали.

Р.І. Киричок, д-р іст. наук

В.А.ГРИЧЕНКО. ІСТОРІЯ УКРАЇНИ (КОРОТКИЙ НАРИС).

ХАРКІВ: УН-Т ВНУТР СПРАВ, 1996.

Останнім часом значно зріс інтерес науковців до досліджень різних періодів історії України, висвітлення її так званіх "білих плям", напи-